

УДК 343.122

Б.Е. Маїлуц,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В СУДІ І ІНСТАНЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу ролі потерпілого як суб'єкта кримінального переслідування під час судового розгляду. В статті автор порівнює процесуальні права прокурора та потерпілого в суді при реалізації функції кримінального переслідування. В якості висновку надається вичерпний перелік прав, які має потерпілий в суді при реалізації функції кримінального переслідування.

Ключові слова: потерпілий, судовий розгляд, кримінальне переслідування, підтримання обвинувачення в суді.

Постановка проблеми. Оновлене кримінальне процесуальне законодавство достатньо суттєво змінило пріоритети в частині встановлення захисту приватного та публічного інтересу у кримінальному провадженні. На даний момент учасники кримінального процесу, які мають власний інтерес у результатах вирішення кримінального провадження, можуть достатньо суттєво впливати на його хід. В якості прикладів можна навести новий інститут угод, значне розширення переліку злочинів, провадження за якими відбувається у формі приватного обвинувачення. Поряд з цим певні положення чинного КПК неоднозначно регулюють особливості процесуального статусу зацікавлених учасників кримінального провадження. В першу чергу це стосується потерпілого та його процесуальних можливостей впливу на хід судового розгляду кримінального правопорушення (і в першу чергу на його можливість самостійно підтриму-

вати обвинувачення в суді). Саме тому існує необхідність більш детального дослідження вказаного питання.

Аналіз останніх досліджень. Проблематикою участі потерпілого у судовому розгляді в суді І інстанції займалися такі вчені, як І.В. Гловюк, В.О. Гринюк, С.В. Давиденко, С.Л. Деревянкін, П.М. Каркач, В.Ф. Крюков, Т.В. Лукашкіна, Г.В. Мовчан, С.І. Перепелиця, Н.Е. Петрова, Д.О. Пилипенко, В.Г. Пожар, І.А. Тітко, В.П. Шибіко та інші. В той же час малодослідженою є проблематика участі потерпілого в суді саме в якості суб'єкта кримінального переслідування.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз ролі потерпілого при здійсненні кримінального переслідування в суді першої інстанції та формування чіткого переліку прав потерпілого, за допомогою яких він може реалізувати дану функцію.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного кримінального

процесуального законодавства, потерпілий може бути стороною кримінального провадження лише у випадках, які передбачені чинним КПК. Відповідно, до таких підстав відносяться відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення та при зміні обвинувачення. Якщо ж прокурор таких дій під час судового розгляду не вчиняв, то потерпілий не набуває процесуальних прав та обов'язків сторони у кримінальному провадженні. У такому випадку процесуальні можливості потерпілого в якості суб'єкта кримінального переслідування являються досить обмеженими.

Так, КПК чітко не встановлює порядку та процедури подання потерпілим доказів суду. Єдиною вказівкою, яку містить кримінальний процесуальний закон з даного питання, є п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК, де сказано, що потерпілий має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Однак КПК не вказує, в який саме момент та в якій процесуальній формі можуть подаватися такі докази. При цьому в ст. 349 КПК зазначено, що суд при визначенні обсягу доказів, які підлягають дослідженню в судовому засіданні, з'ясовує думку учасників судового провадження. Таким чином потерпілий може підтримувати окрему від прокурора позицію щодо доказів, які варто дослідити. Однак можна зробити однозначний висновок, що наявність двох різних позицій суб'єктів кримінального переслідування в суді не сприятиме досягненню кінцевої мети відповідних суб'єктів. Очевидно, що перед судовим засіданням прокурор та потерпілий повинні виробити єдину стратегію обвинувачення, яка дозволить виконати всі поставлені перед ними завдання.

В ході судового слідства прав у потерпілого в якості суб'єкта кримі-

нального переслідування за наявності прокурора, ще менше. Основною формою участі потерпілого у судовому розгляді як суб'єкта доказування можна вважати давання ним показань в ході його допиту. Проте чи буде це реалізацією потерпілим функції кримінального переслідування? Вважаємо, що не буде.

Дійсно, потерпілий є особою зацікавленою у доведенні винуватості обвинуваченого в суді, і саме його показання можуть мати ключове значення для встановлення всіх обставин кримінального правопорушення. Поряд з цим не можна забувати саму сутність показань потерпілого. Під час допиту потерпілий повинен повідомити суд та всіх учасників судового розгляду про події, учасником яких він став. Перед тим, як розпочати допит, суд повинен привести потерпілого до присяги та повідомити йому про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. Таким чином показання потерпілого повинні відображати лише реальні події, які мали місце, і на такі показання не повинна впливати особиста позиція особи, якій кримінальним правопорушенням була завдана шкода. Відповідно, за успішно проведеного перехресного допиту сторона захисту взагалі може перетворити обвинувальні показання потерпілого на захисні. Тому ми вважаємо, що дача показань потерпілим не може вважатися реалізацією функції кримінального переслідування, адже під час допиту потерпілий лише повідомляє про факти і обставини, які мали місце.

Тому можна зробити висновок, що найяскравіше роль потерпілого в якості суб'єкта кримінального переслідування проявляється при відмові прокурора від обвинувачення або зміні обвинувачення, адже в такому випадку саме на потерпілого перекла-

дається обов'язок довести вину обвинуваченого.

Згідно зі ст. 340 КПК, у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду.

Однак питання щодо процедури підтримання обвинувачення потерпілим виникають вже на моменті обвинувачення потерпілим виникають вже на моменті відмови прокурора від обвинувачення. Наприклад, постає питання щодо юридичного значення обвинувального акту у випадку відмови прокурора від обвинувачення. Так, Г.В. Мовчан зазначає, що на момент відмови виникає питання, «який процесуальний документ стає основою обвинувачення в кримінальній справі, тобто де повинна міститися чітко викладена позиція потерпілого та його представника про винність підсудного? Адже відмовляючись від підтримання державного обвинувачення, прокурор фактично констатує відсутність обґрунтованого обвинувачення, яке б переконливо свідчило про вчинення злочину підсудним. Процесуальним документом, в якому формується строго структурований логічний масив даних, що свідчить про вчинення суспільно небезпечного діяння певною особою, є обвинувальний висновок». При цьому автор доходить висновку, що відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді позбавляє обвинувальний висновок

(обвинувальний акт) властивостей акту обвинувальної влади, не дозволяє йому бути у справі документом, який визначатиме хід кримінального судочинства, а тому потерпілому необхідно надати право самостійно викласти свою позицію обвинувачення у чітко закріпленому документі (наприклад, у акті обвинувачення) [1, с. 178]. З такою позицією не погоджується С.І. Перепелиця, який зазначає, що висловлена у судовому засіданні позиція потерпілого або його представника про готовність підтримувати обвинувачення, яке у свою чергу сформульовано в обвинувальному акті, що знаходиться в матеріалах провадження, надає зазначеному документу, так би мовити, «нове життя», оскільки потерпілий наділений правом у даній ситуації підтримувати лише те обвинувачення, що лягло в основу обвинувального акту [2, с. 131].

КПК, надаючи потерпілому право самостійно підтримувати обвинувачення, не вказує на особливий процесуальний статус такого учасника судового розгляду. Відповідно до положення ст. 340 КПК, потерпілий користується всіма правами сторони обвинувачення, а тому він фактично не може лишатися потерпілим, адже потерпілий у кримінальному провадженні користується лише тими правами, які передбачені ст. 56 КПК.

Так, Н.Є. Петрова зазначала, що потерпілий протягом судового розгляду справи реалізує свої права в межах обвинувачення, пред'явленого прокурором [3, с. 6]. П.М. Каркач ствержує, що у випадку незгоди потерпілого або його представника з позицією прокурора про закриття справи підтримання обвинувачення переходить до них. У такому випадку обвинувачення залишається державним, оскільки справа виникла із взаємовідносин особи і

держави, відповідні державні органи її порушили. Прокурор затверджував обвинувальний висновок і назвати таку справу справою приватного обвинувачення немає підстав [4, с. 156]. Д.О. Пилипенко, піддаючи критиці позиції названих вчених, зазначав, що оцінка статусу потерпілого не може відбуватися лише через призму прокурора, адже на прокурора покладається функція державного обвинувачення, а потерпілий, відповідно, таку функцію підтримувати не може [5, с. 143].

С.Л. Деревянкін передбачив для потерпілого у випадку відмови прокурора від обвинувачення окремий процесуальний статус — співобвинувач, який має право брати участь у судових засіданнях та право самостійно підтримувати обвинувачення, якщо прокурор від нього відмовився [6, с. 103]. П.М. Каркач з цього приводу зазначає, що аналіз принципу публічності кримінального процесу дає підстави стверджувати, що вважати потерпілого у публічних справах приватним обвинувачем не можна через те, що цим терміном називається потерпілий тільки у справах приватного обвинувачення [4, с. 156].

І.В. Гловюк зазначає, що у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення потерпілий є стороною. Однак, враховуючи, що функція обвинувачення за КПК починається з моменту затвердження або складання обвинувального акта прокурором, то, на думку автора, потерпілий може реалізовувати права сторони лише у судовому провадженні [7, с. 420].

Ми погоджуємося з точкою зору, що стандартного визначення «потерпілий» недостатньо для того, щоб охарактеризувати всі права та обов'язки, які наявні у вказаного суб'єкта у випадку відмови прокурора від обви-

нування. В той же час ми не підтримуємо введення принципово нового терміну у КПК, адже це, по-перше, ще більше ускладнить реалізацію відповідних правових норм шляхом непотрібного термінологічного обтяження, а також перетворить потерпілого у зовсім іншого суб'єкта кримінального провадження, хоча мета такого учасника залишається незмінною — притягнути винну особу до відповідальності та забезпечити відшкодування шкоди. Перетворення потерпілого на будь-якого іншого суб'єкта нівелює його роль у відповідному кримінальному провадженні в якості особи, якій в першу чергу була нанесена шкода кримінальним правопорушенням. Тому більш доцільним буде розширення процесуального статусу потерпілого, визначивши його в якості потерпілого, якій підтримує обвинувачення в суді. Таке визначення автоматично передбачає збільшення обсягу процесуальних прав та обов'язків потерпілого, при цьому вказуючи, що особа лишається у процесуальному статусі потерпілого.

Згідно з ч. 5 ст. 340 КПК, у випадку згоди потерпілого самостійно підтримувати обвинувачення, кримінальне провадження набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. В той же час КПК не містить згадки про власне процедуру приватного обвинувачення. «Такої окремої процедури взагалі не існує. Тому посилання на неї виглядають більше ніж нелогічно» [8, с. 382]. В.О. Гринюк, беручи за основу виділення двох форм приватного обвинувачення — основну та субсидіарну [9, с. 318], зробив висновок про існування наступних критеріїв приватного обвинувачення:

1. коло кримінальних правопорушень, за якими може здійснюватися провадження;

2. юридичне значення наявності соціальних зв'язків особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та постраждалого;

3. порядок ініціації кримінального провадження;

4. стадія виникнення;

5. характер здійснення обвинувальної діяльності у досудовому розслідуванні;

6. за моментом виникнення;

7. за суб'єктом підтримання обвинувачення в суді;

8. за роллю прокурора у судовому розгляді;

9. за роллю потерпілого у судовому розгляді;

10. за наслідками неявки потерпілого у судове засідання;

11. стадія, у якій можливе закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою від обвинувачення [9, с. 322].

Таким чином, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення має певні особливості, які, на жаль, не уніфіковані у КПК, а містяться у різних положеннях. В той же час окремої процедури здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (як це було, наприклад, в КПК 1960 р.), чинний кримінальний процесуальний закон не містить, що значно ускладнює застосування відповідних правових положень.

Згідно з ч. 4 ст. 340 КПК, потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. При цьому виникає питання, як саме потерпілий може скористатися такими правами, адже для цього у особи повинні бути певні знання у галузі права. Відповідно, особа, яка не обізнана у кримінальному, кримінальному процесуальному

та в інших галузях права самостійно реалізувати такі права не може. В такому випадку цікавою виглядає пропозиція О.С. Александрова, який вказував на можливість потерпілого звернутися до іншого прокурора, який не брав участь у справі для організації обвинувачення у вказаній справі [10, с. 82]. Дійсно, кримінальне процесуальне законодавство повинно надати потерпілому допомогу у реалізації права підтримувати обвинувачення в суді, однак ми не вважаємо, що запропонована науковцем форма може бути застосована. Прокурор в суді підтримує державне (публічне) обвинувачення, а тому при відмові від обвинувачення суд констатує відмову держави в цілому від необхідності продовжувати кримінальне переслідування. Відповідно, прокурор не має особистої зацікавленості у кримінальному провадженні (хіба лише процесуальній), а тому він не зобов'язаний підтримувати обвинувачення за проханням потерпілого. Крім того, участь прокурора у підтриманні обвинувачення за проханням потерпілого буде свідченням повторної зміни форми обвинувачення з приватного на публічне. Тому, більш доцільною виглядає пропозиція В.Ф. Крюкова, який зазначив, що у разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, можливості потерпілого в реалізації обвинувальної функції мають необхідність у додатковому забезпеченні допомогою кваліфікованого представника [11, с. 146]. Д.О. Пилипенко, удосконалюючи вказану позицію, запропонував надати можливість потерпілому у випадках відмови прокурора від обвинувачення користуватися безкоштовною юридичною допомогою в особі представника. За бажанням потерпілого подібних представників може бути декілька [5, с. 145].

Повертаючись до питання визначення обсягу прав потерпілого, необхідно встановити права потерпілого в частині зміни обвинувачення та висунення додаткового обвинувачення під час судового розгляду. Як вже було зазначено, ч. 4 ст. 340 КПК не дає чіткого переліку прав потерпілого у випадку самостійного підтримання ним обвинувачення, а тому можуть виникнути питання щодо визначення обсягу обвинувачення. З одного боку, потерпілий дійсно може не погодитись з тим обвинуваченням, яке було висунуте прокурором. Більше того, на момент трансформації обвинувачення з публічного на приватне потерпілий вже висловив свою незгоду з позицією прокурора в частині відмови від обвинувачення, тому досить очікуваним може бути його бажання змінити обсяг обвинувачення. Крім того, під час досудового розслідування потерпілий взагалі майже ніяк не впливає на діяльність органів досудового розслідування та прокурора, а тому обвинувачення на стадії досудового розслідування формується майже без його участі.

З іншого боку, у потерпілого може виникнути бажання змінити обсяг обвинувачення в бік погіршення становища обвинуваченого, або навіть висунути додаткове обвинувачення щодо обставин, які судом не досліджувалися. Вважаємо, що такими процесуальними можливостями може володіти лише уповноважена державою посадова особа — прокурор, і делегування таких повноважень є неможливим.

Висновок. Задля усунення будь-яких неточностей у встановленні обсягу прав потерпілого в частині підтримання обвинувачення, вважаємо доцільним використовувати формулювання ч. 4 ст. 340 КПК з певними уточненнями. Так, законодавець надає

потерпілому всі права сторони обвинувачення. В той же час прокурор, виконуючи обов'язки в кримінальному провадженні в якості сторони обвинувачення, лишається прокурором, і низка процесуальних повноважень може бути ним реалізована лише в якості прокурора, а не сторони обвинувачення. Так, в ст.ст. 338-339 КПК зазначено, що саме прокурор (а не сторона обвинувачення) наділений правом змінювати обвинувачення, висувати додаткове обвинувачення, починати провадження щодо юридичної особи. Так, наприклад, щодо висунення потерпілим додаткового обвинувачення науковці зазначають, що досить складно уявити, щоб у потерпілого були докази для такого обвинувачення, крім того, він не може виконати вимоги ч. 2 ст. 339 КПК [12, с. 642]. Відповідно, потерпілий таким правами не може бути наділений.

Дослідивши відповідні положення КПК, можна встановити, що потерпілий при підтриманні обвинувачення в суді в якості суб'єкта кримінального переслідування має наступні права:

1. не наполягати на новому судовому засіданні у випадку зміни судді (п. 1 ч. 2 ст. 319 КПК);
2. право на сприяння у забезпеченні явки перекладача, свідка, спеціаліста, експерта шляхом здійснення судового виклику (ч. 2 ст. 327 КПК);
3. подавати клопотання про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу (ч. 1 ст. 331 КПК);
4. подавати клопотання про проведення певної слідчої (розшукової) дії (с. 3 ст. 333 КПК);
5. право на дослідження доказів обвинувачення в першу чергу (ч. 1 ст. 349 КПК);
6. право подати клопотання про допит свідка за відсутності певного свідка (ч. 5 ст. 353 КПК);

7. право брати участь у перехресному допиті (ч. 7 ст. 353 КПК);
8. право під час допиту свідка заявляти протест щодо питання іншої сторони (ч. 8 ст. 353 КПК);
9. право заявляти клопотання про допит свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення; брати участь у такому допиті; заявляти заперечення проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможливають його ідентифікацію (ч. 9 ст. 353 КПК);
10. право заявляти клопотання про повторний допит свідка (ч. 13 ст. 353 КПК);
11. право першим допитати експерта сторони обвинувачення (ч. 2 ст. 256 КПК);
12. право надавати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта (ч. 5 ст. 356 КПК);

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мовчан Г.В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому провадженні та в суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Мовчан Геннадій Володимирович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2010. — 219 с.
2. Перепелиця С.І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Перепелиця Сергій Іванович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2014. — 201 с.
3. Петрова Н.Е. Частное и субсидиарное обвинение / Петрова Н.Е. — Самара : Самарский ун-т, 2004. — 213 с.
4. Каркач П.М. Державне обвинувачення в суді / Каркач П.М. — Х. : Право, 2007. — 208 с.
5. Пилипенко Д.О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пилипенко Дмитро Олексійович; Донецький юридичний інститут. — Д., 2014. — 207 с.
6. Деревянкін С.Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : монографія / С.Л. Деревянкін. — Одеса : ОДУВС, 2008. — 174 с.
7. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І.В. Гловюк. — Одеса: Юридична література, 2015. — 712 с.
8. Торбас О.О. Оптимізація КПК в частині регулювання приватного обвинувачення / О.О. Торбас // Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. — Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. — С. 380-382.
9. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика: монографія / В.О. Гринюк. — К.: Алерта, 2016. — 358 с.
10. Александров А.С. Субсидиарный уголовный иск / А.С. Александров // Государство и право. — 2000. — № 3. — С. 75-83.
11. Крюков В.Ф. Отказ прокурора от государственного обвинения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Крюков Виктор Федорович. — Воронеж, 1996. — 188 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. — Х.: Одіссеї, 2013. — 1104 с.

Маилуц Б.Э.

Права потерпевшего як субъекта уголовного преследования в суде I инстанции.

Аннотация. Статья посвящена анализу роли потерпевшего как субъекта уголовного преследования во время судебного рассмотрения. В статье автор сравнивает процессуальные права прокурора и потерпевшего в суде при реализации функции уголовного преследования. В качестве выводов прилагается исчерпывающий перечень прав, которые имеет потерпевший при реализации функции уголовного преследования.

Ключевые слова: потерпевший, судебное рассмотрение, уголовное преследование, поддержание обвинения в суде.

B. Mailunts

Rights of victim as a subject of criminal prosecution in trial.

Summary. The article is devoted to the analysis of the role of victim as a subject of criminal prosecution during a trial. In the article, the author compares the procedural rights of prosecutor and victim in court during the implementation of the function of criminal prosecution. As a conclusion, the exhaustive list of rights that the victim in court was given.

Keywords: victim, trial, prosecution, prosecution in court.

